

Милена Р. Нешић Павковић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за германистику

**ЈЕЛЕНА СУБОТИЋ: ЖУТА ЗВЕЗДА,
 ЦРВЕНА ЗВЕЗДА: СЕЋАЊЕ НА ХОЛОКАУСТ
 ПОСЛЕ КОМУНИЗМА
 (СЛИО, БЕОГРАД, 2021, 301 стр., ISBN 978-86-7102-
 653-6)**

Књига *Жућа звезда, црвена звезда: Сећање на Холокауст после комунизма* Јелене Суботић, политиколошкиње и редовне професорке на Одељењу за политичке науке Државног универзитета Џорџија у Атланти, представља превод оригиналне студије *Yellow Star, Red Star. Holocaust Remembrance after Communism* објављене 2019. године код Cornell University Press. За ову књигу Јелена Суботић је 2020. године добила два признања: награду „Џозеф Ротшилд” за област Национализам и етничке студије, као и Награду за најбољу књигу Америчке асоцијације за политичке науке у оквиру Секције за европску политику и друштво. Књигу је на српском језику крајем 2021. године објавио Clio (Београд) у преводу Ксеније Тодоровић.

У својој студији *Жућа звезда, црвена звезда* Јелена Суботић преиспитује сећања на Холокауст и начине обележавања јеврејског страдања у посткомунистичким државама (превасходно у области Балтика и некадашње Југославије), чије се памћење не уклапа у космополитско сећање каквом се тежи на Западу.

Студија се састоји из четири поглавља:

1. Политика обележавања сећања на Холокауст после комунизма (стр. 35–70)
2. На београдском Сајмишту (стр. 71–132)
3. Хрватска острва сећања (стр. 133–196) и
4. Дугачке сенке Вилне (стр. 197–264).

У првом поглављу Јелена Суботић (2021: 36) указује на три фазе развоја сећања на Холокауст: (1) период непосредно после Другог светског рата, (2) раст свести о томе након шездесетих година и на крају (3) учвршћивање глобалног памћења Холокауста деведесетих година. Ауторка указује и на разлике у рецепцији и репрезентацији јеврејског

¹ milena.nesic.pavkovic@gmail.com

страдања у подељеној Европи након Другог светског рата, показујући да се сећање на Холокауст у комунистичкој Европи градило у односу према фашизму, тачније према победи над фашизмом. Због тога се, по мишљењу ауторке, у источној Европи све до деведесетих година говор о јеврејском страдању занемаривао у корист антифашистичких бораца. Док на Западу свест о Холокаусту почиње да расте суђењем Адолфу Ајхману 1961. године и емитовањем серије *Холокауст* 1978. године, након пада комунизма с источне стране Гвоздене завесе почела је да се конструише нова прича о Холокаусту по узору на Запад, а сећање на Холокауст после деведесетих година требало је да допринесе стварању заједничког оквира европског културног памћења (Суботић 2021: 39). Од држава које су настале након слома комунизма очекивало се да дају свој допринос сећању на Холокауст. Међутим, Јелена Суботић проблем види у томе што се у средишту идентитета новооснованих држава не налази сећање на Холокауст, већ се пружени оквир сматра корисним у оквиру ширег пројекта враћања Источне и Средње Европе „у Европу”. Ауторка због тога говори о *присвајању сећања*, „где се Холокауст памти као замена за памћење нечег сасвим другачијег – у овом случају сећање на комунизам” (Суботић 2021: 45).

Сећање на Холокауст у посткомунистичким државама стоји у вези са њиховом *онтолошком несигурношћу* (несигурност идентитета), која је, према речима ауторке, подстакнута не само осећањем заосталости и инфериорности у односу на Запад, већ и чињеницом да се на тај начин уздижу јеврејске жртве изнад жртава локалних етничких групација, што изазива отворено негодовање, а уједно подсећа и на одговорност и сопствени допринос јеврејском страдању. Суботић инсистира на томе да се Холокауст није одигравао изолован од очију света и да је Јеврејско становништво страдало наочиглед грађана нејеврејског порекла. Управо због тога ауторка помиње причу о Хилди Дајч и логору на Сајмишту у коме су логораши свакодневно били изложени погледима нејеврејског становништва које је водило нормалне животе. Осим тога, све што је од јеврејских поседа остало, раздељено је у оквиру државне привреде за време и након Другог светског рата, те никоме није било у интересу да то испитује. Због тога се наводи да је велики део Источне Европе описиван као место „несећања”, односно „пејзаж брисања” (Суботић 2021: 54). Према томе, Суботић сматра да је важно истаћи да је комунизам увео Холокауст само као један догађај у склопу приче о Другом светском рату. Како ауторка даље наводи, посткомунистичке државе биле су принуђене да обезбеде космополитско сећање на Холокауст како би могле постати чланице Европске уније. Овакав став Запада узрокује с друге стране захтев посткомунистичких земаља да им се призна да су их западне силе беспоговорно предале Совјетима, или како то ауторка у тексту наводи, да су морално капитулирали пред њима (Суботић 2021: 58). Ауторка изводи закључак да посткомунистичко сећање на Холокауст и подизање злочина на ниво средишњег историјског наратива

представља тешкоћу због тога што померање средишњег места Холокауста из европске државне заједнице дестабилизује Европску унију, док с друге стране сећање на Холокауст мора бити свеевропско и космополитско јер се национализовано и издвојено сећање сматра претњом.

У другом поглављу под називом „На београдском сајмишту” ауторка даје преглед историјских догађаја на територији некадашње Југославије, указујући да отворенији антисемитизам у Србији почиње да се јавља након бомбардовања 6. априла 1941. године. Након капитулације на територији Србије отворено је више логора у које су распоређивани Јевреји, Роми и српски политички противници. Јелена Суботић на више места указује и на то да су логори на подручју Београда били наочиглед српском становништву. Како би се дошло до центра града, морало се проћи поред логора, али је било какав покушај помоћи изостао. Чињеница је да Комунистичка партија Југославије пружила отпор низом делотворних акција и потпомогла ослобађање 2500 Јевреја, као и да су се бројни Јевреји придружили партији јер им је она пружала изгледе за преживљавање. Међутим, када је реч о сећању на Холокауст у послератном периоду, мора се најпре узети у обзир да је Југославија почивала на стубовима комунизма, те се Холокауст памтио пре свега као антифашистичка борба, што није остављало пуно места сећању на жртве ван тог оквира (Суботић 2021: 84). Ауторка истиче да је овакво поимање Холокауста последица уздизања бораца које је служило као потврда социјалистичких вредности и умиривање несугласица држава унутар комунистичке Југославије. Првих година по завршетку рата југословенска јеврејска заједница организовала је подизање споменика Јеврејима широм земље, чијем су отварању присуствовали званични представници Израела и Југославије. Југословенске власти су, ипак, одбијале издвајање јеврејског страдања из шире приче о догађајима у Другом светском рату, што и јесте одлика југословенског сећања на Холокауст све до распада Југославије. Посебну пажњу, по мишљењу Јелене Суботић, треба обратити на то да је сећање на Холокауст након распада Југославије служило као начин обезбеђивања онтолошке сигурности српске државе, као и да би се обезбедио легитимитет за националистичку посткомунистичку садашњост. Појава коју доносе деведесете године, а коју ауторка сматра изузетно важном, јесте поређење Срба са Јеврејима у коме се негира постојање антисемитизма кроз српску историју, а Срби се поимају као народ који је претрпео и више од Јевреја. Политичко коришћење сећања на Холокауст јасно се препознаје у пребацивању кривице на нацистичку Хрватску, што је последица нерешених односа између бивших југословенских држава. Ауторка закључује да је у време социјалистичке Србије сећање на Холокауст било уклопљено у много шири наратив о југословенском антифашизму и отпору (Суботић 2021: 131), док је у савременој Србији сећање на Холокауст послужило потребама ретроспективне тоталитаризације југословенске комунистичке прошлости (Суботић 2021: 132).

У поглављу „Хрватска острва сећања” ауторка анализира ситуацију са сећањем на Холокауст у Хрватској, указујући на историјски контекст за време Другог светског рата – антисемитизам и антисрбизам као централне тачке усташке идеологије. Одмах након оснивања Независне Државе Хрватске (НДХ) донети су закони о расној дискриминацији и ухапшен је велики број Јевреја. Жртве геноцида у Хрватској нису били само Јевреји већ и Роми, као и Срби који су убијени, депортовани или насилно преведени у католичанство (Суботић 2021: 139). На територији Хрватске основано је двадесет шест концентрационих логора, а највећи од њих био је Јасеновац у коме је, како ауторка наводи, страдало око осамдесет пет хиљада људи, највише Срба. Суботић указује да је само три хиљаде хрватских Јевреја преживело рат. Када је реч о сећању на Холокауст у Хрватској, ауторка наводи да је ситуација била иста као и у Србији. Када је комунистичка Југославија почела да пуца крајем осамдесетих година, Хрватска је почела да конструише нови, постјугословенски идентитет који почива на етничком национализму, Европи и мнемоничкој сигурности – сигурности коју обезбеђује сећање на рат деведесетих (Суботић 2021: 158). Суботић указује да су улице које су носиле имена комунистичких вођа, као и комунистички споменици замењени оним преткомунистичким или антикомунистичким. Легитимитет посткомунистичке Хрватске изграђен је на одбијању и негирању комунизма, као и обнављању веза са преткомунистичким карактером државности. Сећање на страдање Јевреја је занемарено, искључено је из наративног лука хрватског Другог светског рата и постоји само као скривено „у обичају обележавања јеврејске заједнице која полако нестаје” (Суботић 2021: 194). Како је у Хрватској, која је 2013. године приступила Европској унији све више јачала десница, на шта Унија није реаговала, Хрватска је прибегла мнемоничкој стратегији занемаривања злочина који су чињени Србима, Ромима и Јеврејима, а прича о хрватским патњама за време комунизма и рата деведесетих постала је превлађујући јавни наратив о прошлости који обезбеђује онтолошку сигурност.

Четврто поглавље под називом *Дугачке сенке Вилне* ауторка посвећује анализи сећања на Холокауст у балтичком региону, тачније на подручју Литваније. Суботић указује да је за време нацистичке окупације Пољске број Јевреја у Литванији знатно порастао, али да је након совјетске, а затим и нацистичке окупације јеврејско становништво готово уништено уз подршку локаног становништва. Сећање на Холокауст на овим просторима након рата конструише се по мишљењу ауторке на сличан начин као и у земљама бивше Југославије. За време совјетске управе сећање на Холокауст се конструише у оквиру наратива о антифашистичкој борби где се не помиње специфичност страдања јеврејског становништва, чак се све до Стаљинове смрти свака прича о јеврејским жртвама сматра непожељном. Ипак, како ауторка напомиње, у совјетској ери након Стаљинове смрти подигнуто је највише споменика, на чијим натписима често није ни споменуто јеврејско страдање, већ је

представљено само као страдање жртава фашизма, локалног становништва или миротворних грађана (Суботић 2021: 222). С друге стране, ауторка примећује да се у посткомунистичком периоду инсистира искључиво на литванском страдању од совјетске руке, тј. да литванска сећања на догађаје за време и после Другог светског рата стоје у уској вези са одбијањем совјетског идентитета и грађењем новог, литванског националног идентитета, а да се период комунизма често означава као „совјетски геноцид“. У посткомунистичкој Литванији је, према речима Јелене Суботић, потпуно признање Холокауста изостало. Ауторка истиче и то да је било појединаца који су указивали на значај сећања на Холокауст, али да је прави проблем укорењени антисемитизам који у овој посткомунистичкој држави постоји и данас.

У закључку под називом „Цена сећања на Холокауст у двадесет првом веку“ (стр. 265–294) ауторка анализира садашњост у којој се конструише сећање на јеврејска страдања. Она помиње рецепцију Холокауста у Пољској која негира своје учешће у њему, говорећи искључиво о сопственом страдању за време рата и називајући га „полокаустом“. У Словачкој се са више отворености приступило овом питању, док је у Украјини ситуација била слична као у Литванији. Ауторка указује и на стање у Русији када је реч о посткомунистичком сећању на Холокауст. У Русији се наставило с антифашистичким наративом о Другом светском рату у коме није остало места за Холокауст (Суботић 2021: 279). У закључку Суботић указује и на то да се антисемитизам одржава све до данас: 2017. године је у Варшави одржан збор на коме су дочекани неонацисти, 2018. године су политичари екстремне деснице позвали да се Украјина очисти од Јевреја, 2010. године у Мађарској захтевано је исељење припадника ромске заједнице и њихово смештање у концентрационе логоре итд. Паралелно са развојем антисемитизма, јавља се и присвајање јеврејства као облик филосемитизма. Док велики број аутора који се баве овом темом заступа став да посткомунистичке земље треба да направе прекид с комунистичком прошлошћу како би прешле на „западније“ виђење света, у критичком дијалогу с бројним цитираним ауторима Јелена Суботић даје широк преглед различитих мишљења о одређеним тематским оквирима обрађенима унутар књиге. У својој књизи Суботић анализира све што су посткомунистичке земље користиле да конструишу свој наратив о прошлости којом одражавају онтолошку сигурност. Такав идентитет не темељи се само на причи о Јеврејима и Холокаусту, већ се односи на искључивање и оних који нису Јевреји – избеглице, мигранти, Роми или муслимани. По мишљењу ауторке, проблем присвајања Холокауста, ревизије прошлости или равнодушности према страдању других није проблем који се јавља само у источним земљама, већ се јавља и на Западу.

Књига *Жути звезда, црвена звезда: Сећање на Холокауст после комунизма* отвара бројне теме те Јелена Суботић у њој на готово три стотине страница расправља о неким од основних проблема приликом конструкције сећања на Холокауст у посткомунистичким државама.

Ауторка овом књигом поставља низ питања, која се односе и на савремене ситуације и поступке према другим етничким групама. Студија Јелене Суботић упозорава читаоце да уколико критички не промишљају историјске догађаје попут искључивања и маргинализације, може доћи до понављања истих догађаја у садашњости.

Примљен: 14. фебруар 2022. године

Прихваћен: 1. октобар 2022. године